

TÓTH KÁLMÁN

Győr és vidéke Kis János „Emlékezései”-ben

„Fogsz örökre bájoló kellemben
Élni emlékezetemben,
Győr, 's fog élni tájod is veled;
Időm árja bár mi'kép siessen,
Birtokimból bár mit eltemessen,
Hű szivemben lessz emlékjeled. –
Sok olly kutfő, mellyből merítettem
Édes gyönyört, már kiapadott:
Ezer ró'sa, mellyet nálad szedtem,
Hervadatlan maradt. [...]”

Kis János: Győr és a győri vidék¹

„[...] Már huszadik esztendőmet éltem, 's még Sopronon kívül egy várost sem láttam, kivéve a' szülőföldemhez közel fekvő Pápát. 1790-ben az atyámnak Győrben dolga levén elvitt magával. [...] Nyári kellemes nap 's ünnep levén, estve felé sok uri személyeket mind két nembelieket láttam sétálni, kik többnyire magyarul beszélgettek egymással. Ez velem, ki még addig városi előkelő rendbeliektől csak német nyelvet hallottam, Győrt nagyon megszeretteté 's bennem igen buzgó óhajást gerjeszte, hogy valaha Győrnek lakosa lehetnék. [...]” – olvashatjuk Kis János (1770–1846) jobbágy származású evangélikus püspök-költő vallomását *Emlékezéseiben*.² Elérte, amit szeretett volna, Győr lakosa lehetett ideiglenes, majd választott professzorként. A győri légkör „[...] Ezer ró'sa, mellyet nálad szedtem, / Hervadatlan maradt [...]” Kis János számára értékadó volt és sok örömet okozott, – erre utalnak a mottó idézett sorai is. Az *Emlékezéseiben* kiemelt szerepet játszó győri emlékeket jelenetek, szituációk képszerű emlékezeteként idézi fel Kis János, tehát nem tekinthetők értékesnek. Ezáltal a történetdarabok, melyeket a barátok, ismerősök, társadalmi kapcsolatok, elvárások alkotnak, egyszerű történésként betöltött jelentőségüket meghaladó jelentésekkel ruháztatnak fel.

Jelzésértékű a „városi előkelő rendbeliekekkel” való találkozásainak megörökítése. Külön kiemeli Róth tábornok feleségének, Podmaniczky Johanna bárónőnek összejöveteleit. A bárónő az evangélikus egyház patrónája is volt, gondolkodásmódja túllépett a rendi hovatarozás határain, társas összejövetelein a tudományok országában való jártasság, az ész szerepét értékelő gondolkodás is érvényesült vendégei megválasztásában, nemcsak a nemesi származás. „[...] Ezeket a város mind két nemű jelesebbjei 's miveltebbjei gyakran szokták látogatni, s' minthogy közöttök én is, mint a' házi két urfiak' nevelőjöknek – felügyelje 's csaknem minden héten asztali vendég, gyakran

megfordultam, azért az illy válogatott társaságok' örömeiben s' hasznaiban is részesültem. Itt gyakran az is emlegettettem, melly sokban hátra van nemzetünk más mívelt nemzetekhez képest, 's melly sokféle javítások volnának hazánkban szükségesek. [...]”³ A szállásadó gazdájánál, Kenesey Gáspár táblabírónál megforduló vármegyei tisztviselők társaságában történetekről pedig így ír: „Gazdámot néhány vármegyei tisztviselő különösen az akkori másod al-ispán 's egy főbíró gyakran meglátogaták 's nála magokat beszélgetéssel, 's ottan ottan ártatlan kártyázással is mulaták. Ezek némellykor velem is beszélgetésbe bocsátkozának. Különösen Györgyi főbíró, [...] nagy gonddal kérdezősködött németországi tapasztalásaim felől. [...]”⁴

Győrből látogatja meg atyja földesurát, gróf Festetics Ignácot, a katolikus főurat Egyeden, akinél ugyancsak megtapasztalja a tanult emberek megbecsülését: „[...] Ezen utam' alkalmával tettem legelsőben gróf Festetics Ignácnál is, az atyám földes uránál, személyes tiszteletemet. Ez a' méltóság azt minden reményemet felülhaladó kedvességgel fogadta. Nemcsak ebédjére megmarasztott 's az ebéd után akkor épülő 's építés végéhez közelítő kastélyának és kertjének minden részét megmutogatta, különösen bibliothekáját meglátatta 's lebocsátkozó beszédével sokképen magához édesgetett, hanem elbucszásomkor egy becses francia munkának ajándékozása mellett azt is meghagyta, hogy többször is mikor lehet hozzá menjek 's valamikor Egyed felé lesz utam, mindenkor egyenesen hozzá szálljak. [...]”⁵

Társadalmi kötelezettségei közül az evangélikus gyülekezetet alkotó családok társasági életébe való bekapcsolódásáról ír még hosszabban, amely egyúttal hivatásával járó kötelezettség is volt: „[...] Ideiglenes professzorságomban azért, hogy semmi látogatásokat sem tettem, az ellenfélnél [akik nem értettek egyet kinevezésével – T. K.] az a' gyánú támada, vagy legalább ellenem vádkép az nyilatkozték,

¹ Klio, vagy lélek-nemesítő, részént eredeti részént fordított, darabok kötött és kötetlen beszédben. Kiadta Kis János. Győrben, 1825. Ludvig Sámuel könyvárosnál, 3.

² Kis János Superintendens' *Emlékezései életéből*. Maga által feljegyezve. Első közlemény, Sopron, 1845, 66.

³ Kis János 1845, i. m., 138.

⁴ Kis János 1845, i. m., 137.

⁵ Kis János 1845, i. m., 145.

hogy vagy különcknek 's vadoncnak, vagy társalkodást gyűlölőnek kell lennem; olyan professor volna pedig óhajtható, ki velők, feleségeikkel 's leányaikkal is képes lenne társalkodni. [...] általak nagyon nyájasan 's lekötélző udvariassággal fogadtatám. [...]”⁶

Kis János figyelme azonban szélesebb körre is kiterjed. Értékadónak látja a Győr körüli térségfejlesztő munkálato-
kat is: „[...] A' Sopronból Pápa felé menő ország-ut, gyer-
mekkoromban különösen Kapuvártól fogva Marczaltőig
nagyon nyomorult állapotban volt; annak igazítását ekkor
revék mind a' nemes vármegye, mind az illető földes
urak komolyan munkába. Gróf Amade Antal Marczaltő
földes ura nem elégedvén meg azzal, hogy a' Marczal
posványain csatornákat huzatott, Marczaltőtől fogva a'
keszei határig olly töltött utat is csináltata, mellynek azon
a' tájon párja nem találtatott. Föülről pedig a' vármegye
részéről a' javítás a' Szanyi határig már nagy részént vég-
hez ment.[...]”⁷

Tudósít a győrvidéki szőlőművelő zsellérek életéről is,
akik áruikkal eljutottak a városba, ami azzal járt, hogy „[...]
nem nyomta őket szerfelett nagy szegénység 's egyszersmind
e' közlekedésnél fogva erkölceiket is kevesebb durvaság
billyegezte, mint elszigeteltségek gondoltathatná. [...]”⁸

A kiválasztott történés-mozaikok az író által sugallt
rendezőelv jegyében Kis Jánosnak azt a kortapasztalatát
tükrözik, miszerint legalábbis Győrben és környékén érez-
hető, hogy a nemesség és az alsóbb néposztályok közötti
távolság kettős értelemben is csökkent, a tudományok
terén való kiválóság megteremtí a társadalmi előrelépés
lehetőségét, de a tudományok művelése emeli is az általá-
nos boldogság szintjét.

Kis János Emlékezései Győrről és vidékéről más formá-
ban is adnak kortörténeti információkat, csak rejtettebben,
a korrajzot az önéletrajzi elemekbe olvasztva. A gyökerek
és a gyermekkor leírására szolgáló részletek szelekciójá-
nak nagy a tétje: „[...] az egész emberi élet' szerencséjé-
nek vagy szerencsétlenségének alapja a' gyenge gyermeki
korban vettetik meg [...]”⁹ – vallja az író. Ennek kapcsán
fontosnak tartja kiemelni, hogy Győr vonzáskörzetében
született „[...] Sopronvármegye' Szent András nevű helysége-
ben a' termékeny Rábaköz alsó szélén, mind a' Rábához
mind a' Marcalhoz közel, Vas-, Veszprim- és Győr-vármeg-
yék' tős szomszédságában[...]”¹⁰

A családot bemutató részletekben nagy szerepet játszik
a környezet vélekedése is a saját tapasztalat hiányában, ill.
mellet. Feltűnő, hogy a nagyszülők megítélésében mér-
vadó a tanulás és a rendezett gazdaság: „[...] Szüleim házá-
ról másoktól sem hallottam soha semmit mást, mint jót,
magam pedig saját tapasztalásom után igen sok szépet és
jót mondhatok [...] nagy anyámnak, kit én nem esmertem,
nagyon jóra való asszonynak kellett lenni; mert nem csak

minden gyermekeit (noha akkor a' helységben
csak a' katolikusok birtak oskolával) olvasás-
ra, 's részint írásra is megtanítottam, hanem a'
kis gazdaságot is halála után jó karban hagyta.
[...]”¹¹ Ugyanakkor nagybátyja és atya jellem-
zésénél kiemelt szerepet kap megélt kereszténységük is,
amelyet Kis János az irodalom egyetemességében jelle-
mezve mutat be – nagybátyját, a község és eklézsia meg-
becsült előjáróját Voltaire Vergiliusra és Ciceróra utaló
soraival, édesapjának buzgó áhítatosságát pedig, melynek
„[...] külső gyakorlásaiban nem annyira kötelességét
látszott tellyesíteni, mint örömet találni, [...] otthon s'
templomban gyakorlását keresztényhez illő isteni félelme
tevé szükségessé, [...]”¹² – Schiller Fridolinjának alakjával
teszi érzékletessé.

Mindez azt mutatja, hogy a családban az értelem össze-
kapcsolódott a lelki eszményekkel. Ezt szolgálta az áhi-
tatosság templomban és otthon való gyakorlása is, mely
utóbbiról a következőket olvashatjuk: „A náddal földött
alacsony hajlék” szobájában pedig „[...] minthogy a'
szoba mulatságra kevés alkalmat ada, azon néhány, több-
nyire szépkötésű könyvek, mellyek egy kis alacson polcot
ékesítettek, 's mellyeket szüleim által kivált ünnepi napo-
kon gyakran használtatni láttam, szemeimet 's figyelme-
met korán magokra vonák 's játékaim tárgyai levének. Az
Aranylánczot, Aranyláncz' velejét, Engesztelő áldozatot,
Százlevelű rózsát, Graduált, Halottast, Predikatiós köny-
vet, Bibliát, Hübnér bibliai históriáját, Rimai és Balassa'
verseit, 's a' néhány bucsuzatolókat előszedém, nézegetém,
forgatám, játszám velek, ismét helyökre rakám. [...]”
Az említett könyvek, mind egytől egyig, kivált a Biblia
nálunk az öregebbek által 's következőleg általam is,
nagy becsben tartattak. [...]”¹³ A családi lelkület és a
művek, amelyeket felsorolt, és amelyeket a család nagy
becsben tartott, vagyis az Aranyláncz, Aranyláncz' veleje,
Engesztelő áldozat, Százlevelű rózsza, Graduál, Halottas,
Predikatiós könyv, szembenítően egy eszmerendszer hatá-
sára utalnak.

A korról fennmaradt szövegek tanúsága szerint ezeket
a műveket a szellemi irányukat „élő hitnek”, „igaz kereszté-
nységnek” valló, úgynevezett magyar pietisták és társaik
írták vagy fordították, akiknek köszönhető a vezető nél-
kül maradt dunántúli egyházkerület „feltámadása.” Bár a
pietizmusnak, melyet a német evangélikusság indított
el, gyökerei a XVII. századba nyúlnak vissza, magyar-
országi hatása a XVIII. században erősödött fel, a pro-
testáns egyháztörténet-írók által gyakran „elnyomás”¹⁴
időszakának nevezett évtizedekben. Leghamarabb a
dunántúli kerületben érvényesült. A magyarországi pie-
tisták legtöbbszörének a hallei mester, August Hermann
Francke, aki a lutheri elvekhez való visszatérés híve

⁶ Kis János 1845, i. m., 145.

⁷ Kis János 1845, i. m., 144.

⁸ Kis János 1845, i. m., 175.

⁹ Kis János 1845, i. m., 18.

¹⁰ Kis János 1845, i. m., 8.

¹¹ Kis János 1845, i. m., 10.

¹² Kis János 1845, i. m., 11–12.

¹³ Kis János 1845, i. m., 14.

¹⁴ V. ö. A magyar honi protestáns egyház története, szerk. Dr. Zsilinszky Mihály, Bp., Atheneum, 1907, 372–418.

volt, lett a mestere és példaképe. Hazatérve először a Dunántúlon, Győrben¹⁵ hoztak létre központot. Francke mintájára a legkisebb falusi gyülekezetekben is árvaházat, alumneumot alapítottak, segítették az árvákat és az elesetteket.

Megismerve Francke iskolakomplexumát,¹⁶ hazatérve ők is alkalmazták az ott tapasztaltakat. Nagy gondot fordítottak a közös hiten, közös küzdelmeken, bujdosáson, szenvedésen alapuló közösség összetartozásának erősítésére, a hit elmélyítésén keresztül. A Biblia olvasásának, az imádságnak, az egyházi éneknek, az ájtatos olvasmányoknak ebben kiemelt szerepe volt. Magyar evangélikus bibliafordítások, káték, ima- és áhítatoskönyvek jelentek meg nagy számban a XVII. század végétől a XVIII. század közepéig, ezek közé tartoznak a Kis János által említettek is. Arra törekedtek, hogy a hívek anyanyelvükön kapjanak lelki táplálékot és igyekezzenek a „hit gyümölcseit” teremni, vagyis jó példával mutassák meg, hogyan kell cselekvő keresztény életet élni és a „jóval győzd le a rosszat” krisztusi elv alkalmazásával arra törekedni, hogy enyhíteni tudjanak a társadalmi bajokon.¹⁷ A gyermekek gyakorlati nevelésére, a realisabb irányú oktatásra törekedtek.

Kis János 1770-ben született, és tízévesnél fiatalabb koráról ír ezekben a sorokban. Akik a munkákat írták, már halottak ekkor, de munkáik fennmaradtak s van, ahol olvassák is őket, legalábbis Kis János írása erről tanúskodik. A közreadók, létrehozók munkásságának eredménye kimutatható – áhítatos kegyesség, szorgalmas munka, érett, erkölcsi alapokon álló világnézet –, legalábbis Kis János szüleinek és családjának gondolkodásában, mint azt a püspök-költő édesapjáról írja: „Háza népét példájával, józan eszével s szelídségével úgy kormányozá, hogy attól nem csak tiszteletet s engedelmisséget, hanem szeretetet is nagy mértékben nyert. – Mind gazdasági mind cselédes atyai tisztének híven tellyesítésére nagy segítségül s ösztönül szolgálta neki vallása, mellyet úgy szeretett, hogy alig szerethetné valaki jobban.”¹⁸

Figyeljük csak Bárány János édesapja, Szeniczai Bárány György püspök halálára írt búcsúztató versét, mint közvetlen kortárs megnyilatkozást:

„Bárány György! Istennek megpróbált szolgálja, /.../ Sartoris Jánossal, a drága emberrel /.../ Hol a mennyei szent Városnak utcáján / Világosodik a dicső Krisztus Bárány, /.../ Ott énekelnek az újabb drága szentek,

/ Luther, Arnd, Spener, Frank és a más több rendek / Sartoris és Bárány örállók helyébe / Öltöztess ujakat Lélek fegyverébe, / Bárány erős hite hajtson lépésinkben, / S Sartor nagy világa égjen értelmünkben.”¹⁹ – írja Bárány János.

Az „erős hit” és a „világító értelem” képviselőit dicsőítik az idézett búcsúztató strófák, mintegy összefoglalva az evangélikusság működésének lényegét. A költő az élő és ható reformációról vall, egységben látva Luther, a pietisták – „Arnd, Spener, Frank” [helyesen: Arndt, Francke – T. K.] – saját nemzedéke és majdani követőik, „az újak” munkásságát. Bárány Györgyöt és Sartoris Jánost példának tekinti.

Bárány János 1756-ban írt *Instructio*-ja alapján, amely mindazt követendő példaként tartalmazza, amit Bárány György megvalósított, megállapítható, hogy sorrendváltozás állt be az egyházi szemléletben: „Elsősorban az iskolákra kell ügyelni ... melyek az egyháznak mintegy melegágyai.”²⁰

„A tanítók olvasásra, imádkozásra, a kátéra, bibliai idézetekre és történetekre, továbbá korálokra tanítsák a gyermekeket, míg a tehetségesebbek már az írással, számolással és a latinnal is ismerkedhetnek. Ne legyen család, ahol a gyermekek az alapvető ismeretek híján nőnek föl, ha nincs pénzük a tandíjra, segíteni kell nekik ebben. Aki nem törődik a gyermeke tanításával, azt temetésén nem szabad tisztelettel említeni. ... a felnőttek oktatására a prédikáció, a templomi katechézis, a bibliamagyarázatok, a házi áhítatos könyvek szolgálnak. Az ígéhirdetésben a lelkészek fejték ki és alkalmazzák a teljes tanítást, úgy hogy a középpontba az Istenhez történő megtérés és a Krisztusban való hit kerüljön! Az istentisztelet során a felnőtteket is meg kell tanítani a kátéra, hogy otthon válaszolni tudjanak családjuk kérdéseire. A mindennapi folyamatos bibliamagyarázást vezessék be minden gyülekezetbe! Ösztönözni kell a híveket az egyéni bibliaolvasásra, s jó könyvek vételére. Ne legyen ház – vagy legalább templom – ima- és énekeskönyv, káté és Újszövetség nélkül! A kegyességi könyvek segítségével tartsanak házi áhítatokat, ahol a templomban hallottakat is beszéljék meg! Még a mezei munkákat is lehet egyházi énekekkel és kegyes beszélgetéssel végezni.” Mindez arra utal, hogy erősítették az embereket abban, hogy saját maguk irányítva gondolataikat, beszélgetéseik, elmélyülések révén egy-

¹⁵ A győri működés nem azonosítható automatikusan a pietizmussal, annál tágabb körű – V. ö. Csepregi Zoltán, *Magyar pietizmus 1700–1756*, Bp., 2000, (ADATTÁR XVI–XVIII. SZÁZADI SZELLEMI MOZGALMAINK TÖRTÉNETÉHEZ) 22–23.

¹⁶ „A német városokban a XVII–XVIII. század fordulójára megerősödtek a városi iskolák. Ezek a »német iskolák« nagy hagyományokkal rendelkeztek német földön. Az iparosok, kereskedők, hivatalnokok gyermekeit anyanyelvükön oktatták a polgári életben szükséges praktikus ismeretekre. Francke is egy ilyen iskolát nyitott, először a szegények gyermekei számára, ezzel segítve a tanulók mielőbbi boldogulását az életben.” Emellett gondolt az egyetemen továbbtanulni akarókra is, s az iskolákhoz szükséges tanárok képzéséhez tanító- és tanárképző szemináriumokat állított fel. Diákjait tevékeny, folytonos jócselekedetekben megnyilvánuló életre nevelte. Hangsúlyt fektetett a „realiák” oktatására. (Pukánszky Béla, Németh András, *Neveléstörténet*, Bp., Tankönyvkiadó, 1997, 234.)

¹⁷ Vö. *Puritanizmus, pietizmus, janzenizmus*. Bitskey Tibor, *Szellemi élet a koraiútkorban (Magyar művelődéstörténet)*, szerk. Kósa László, Bp., Osiris, 2002, 254.)

¹⁸ Kis János 1845, i. m., 11.

¹⁹ Bárány János püspöknek atyja, Szeniczai Bárány György halálára írt emlékkerse, Felpécz, 1757. július 1. (*Egyháztörténeti emlékek*, szerk. Payr Sándor, Sopron, 1910, I, 359.)

²⁰ Bárány János, *Instructio pro admodum reverendis dominis senioribus in inspectione et visitatione ecclesiarum observanda*, 1756 (Csepregi Zoltán, *Magyar pietizmus 1700–1756*, Bp., 2000.) (ADATTÁR XVI–XVIII. SZÁZADI SZELLEMI MOZGALMAINK TÖRTÉNETÉHEZ), 71, 264–267. Megjegyzésként hozzáfűzöm, hogy az iskolák felügyeletének előtérbe helyezése nem egyértelműen bizonyítja a szemléletváltást, hiszen egyházlátogatási utasításról van szó, nem hitvallásról. Másrészt nem szabad elfelejtenünk, hogy 1749-ben a győri evangélikus egyház és iskola Felpécre kényszerül, tehát az iskolák még veszélyben vannak.

re jobban kikristályosodjon bennük egy alapállás, az érett erkölcsi alapokon álló világnézet, ami nem örökölhető, de állandó fejlesztéssel elérhető és fenntartható. Erről tanúskodnak Kis János fent idézett sorai is.

Művelődéstörténeti szempontból vizsgálva a „győriek” munkásságát, kitűnik, hogy hatókörükben a reformáció szellemében jártak el: „az ország felvirágzása nem a nép vagyonától, nem is az ország hadseregétől, hanem polgárainak műveltségétől és jellemétől függ. ... Az iskola azonban csak akkor végez jó munkát, ha a Szentírás alapján áll.”²¹ Ennek értelmében a tanítatásra nagy hangsúlyt fektettek: „Aki nem törődik a gyermeke tanítatásával, azt temetésén nem szabad tisztelettel említeni.” Egyrészt az alapvető ismeretek elsajátítását lehetővé tették, és pedíg anyanyelven. Valószínűleg ellenállásba ütköztek, hiszen a paraszti életben kellett a munkáskéz a mezei munkához, ezért a külön lélektani ráhatás. Kis János *Emlékezéseiből* megtudjuk, hogy nemcsak az elemi ismeretek elsajátítását szorgalmazták, hanem a tehetséges gyermekek továbbtanulását is: „Amikor szüleim az oskolai vizsgálat végével fáradtságát (a tanító fáradozását) megköszönni velem együtt hozzá mentek, hosszasan elébe adta, hogy én tanulásra születtem és hogy kár volna a reám bízott talentomot elásni, s’ javaslásának hatóbbá tevése végett azt is mondotta, hogy elkárhoznának azon szülék, kik az illy gyermekeket, ha tőlük kitelhetnék, nem tanítanák.”²² A továbbtanulását egyházi pályára vonatkozott, mely egyben felemelkedést is jelentett. Erre való utalást olvashatunk is Kis Jánosnál, az előzőek folytatásaként: „Az illy erős és kemény mondás az istenfélő atyai és anyai szivre sulyos kő gyanánt esett, és a tanács annyival inkább be lett véve, mivel azt nagybátyám is, ki maga gyermektelen lévén, testvére gyermekeihez csak nem igaz édes atyai szeretettel viseltetett, nagyon jóvá hagyta és azzal hizelkedett magának, hogy belőlem egyházi embert fog neveltetni.”²³

Payr kiemeli, hogy bár a XVIII. századot nemzetietlen kornak szokták mondani, ezek a papok és társaik magyar nyelven tanítanak, írnak, s hazafiságra nevelnek: „Már ki ki leczkáját ne csak megtanulja, / De magát abban híven is gyakorolja. / Így javát házának s hazájának látja, / Lelke boldogságát itt s ott megtalálja” – idézik vallástani kézikönyveik végén Bárány György és Sartorius Szabó. Kátéik elején meg hazafias lelkesítő versekben szólnak „a drága magyar ifjúsághoz”. Az újabb művek alkotóinak nagy része a győri iskolában kezdte pályafutását, innen került ki Halléba, Jénába, a vallási megújulás központjaiba.²⁵

A közművelődés „láthatlan” munkásaira utaló sorokat is olvashatunk az utódnak tekinthető Kis János megnyilatkozásaiban. Azokra a művelődéstörténetben komoly szerepet játszó evangélikus prédikátorokra és tanítókra gondolok, akiknek bár nem voltak adminisztrálható kiemelkedő teljesítményeik, de helytállásuk és híveik

szeretetteljes pásztorolása hozzájárult a közművelődési szint emelkedéséhez. Kis János Illés Péterre – aki „[...] a’ tolerancia után felállott szent-andrási ev. gyülekezet’ első prédikátora lett [...]” – emlékező sorai rájuk is vonatkoznak: „[...] Nem éppen nagy és széles tudományú de példás szorgalmú, hűségű, jó erkölcsű és azért egész életében kedvelt lelkész, és a’ mellett vidám kedvű, sorsával megelégedő természetű és egyszersmind bizonyos mértékben geniális férjfiú. Hivatalt nagyobb ekklesiákba egy párszor kapott, de ő helyében egész haláláig megmaradott. Reá igazsággal lehet alkalmazni, mit ideális prédikátoráról Goldsmith mond:

„Magányában buzgón futott szent pályáján
S nem kívánt új fárát cserélni fáráján,
A’ világ tetszését mászva nem kereste,
S tudományát mindig új módra nem nyeste;
Sokkal dicsőbb célra szokott törekedni,
Felemelni tudott, nem felemelkedni.”²⁶

A Kis János által tapasztalt győri szellemiség kortárs megnyilatkozások és az utódok kutatásai által kifejtett szálainak egy lehetséges kifejtése után még egy lehetséges megközelítésre nyílik lehetőség egy újabb kontextus révén. Kis János 1798-ban megjelentette *Az emberekkel való társalkodásról* című könyvét, mely Adolf Freiherr von Knigge *Über den Umgang mit Menschen* című művének magyar viszonyokra átdolgozott tolmácsolása. Jelentősége abban áll, hogy írja azok közé tartozik, akik az uralkodó törekvésekkel szemben nem a rendi társadalom felszámolását szorgalmazzák, hanem azt hangsúlyozzák, hogy ez csak egy keret, amelyen belül a társadalmi élet a maga sokszínűségében működhet. Ezt mutatja a Kis János által közölt történet-töredékekben megörökített rejtett szál, a „győriek” gyülekezet-megtartó és felemelő munkája, és erre utalnak az író személyes élményei, a haza „míveltebb nemzetektől” lemaradása ellen tenni akaró Győrben és környékén lakó kortársak törekvései is, melyek nyomán új élet bontakozhat ki. Erre példa a következő kis történet Kis János győri éveiből: „[...] Györgyi főbíró, ki utóbb sok esztendei al-ispán és királyi tanácsos leve, nagy gondal kérdezősködék németországi tapasztalásaim felől. Egy illy beszélgetés’ alkalmával azt is említettem, hogy a’ míveltebb nemzeteknél a’ futó homok’ elterjedését homokos helyen is könnyen megéledő fák’ ültetése által szokás gátolni. Néhány évek után tét és győri-szemere – között a’ bokán fellül érő homokban könnyen növvő fák’ból egy kis erdő neveltetett és annak segítségével a’ posta-ut is becsületesen megjavított. Nem állítom, hogy az én emlékeztetésem hozatta ezt indítványba; de bizonyosan nem ritkán megtörténik, hogy barátságos beszélgetésben elejtett egy vagy más szó olyan elhintett mag, melly idővel hasznos gyümölcsöt terem. [...]”²⁷

²¹ Dr. Kapi Béla, *Egyetemes és magyar protestáns egyháztörténet*, Győr, 1945, 27.

²² Kis János 1845, i. m., 16–17.

²³ Kis János 1845, i. m., 16–17.

²⁴ Payr Sándor, *Magyar pietisták a XVIII. században*, Bp., 1898, 55.

²⁵ V.ö., Payr 1898, i. m., 22.

²⁶ Kis János 1845, i. m., 65.

²⁷ Kis János 1845, i. m., 137.